

NUTQ MADANIYATI

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti Pedagogika fakulteti "Boshlang'ich ta'lim metodikasi" kafedrası o'qituvchisi
Xushbaxtova Dilnoza Jaylov qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika Instituti Pedagogika fakulteti talabasi
Shuhratova Dilfuza

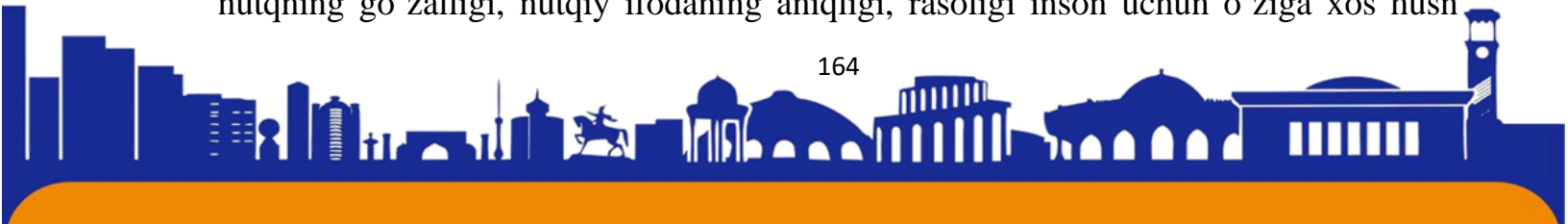
Annotatsiya: Nutq madaniyati, avvalo, to'g'ri, adabiy til me'yorlariga amal qilgan holda so'zlashishdir. Nutq madaniyatining yuqori darajasi madaniyatli kishining ajralmas xususiyati hisoblanadi. Yuksak nutq madaniyati kishining umumiy yuqori madaniyatini, fikrlash madaniyatini, tilga nisbatan ongli mehr-muhabbatini namoyan qiladi. Maqolada nutqning madaniyligi, yuksak nutq madaniyati sohibi bo'lish haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: nutq madaniyligi, nutqiy mahorat, til madaniyati kommunikativ sifatlar, adabiy me'yor, nutq texnikasi.

Avvalambor, tariximizga nazar solar ekanmiz unda go'zal nutq, nutq odobi, ona tilining qudrati kabi masalalar hamisha buyuk allomalarimiz diqqat markazida bo'lib kelgan. Jumladan, Mahmudxo'ja Behbudiy, Abdulla Avloniy, Abdurauf Fitrat, Ashurali Zohiriy kabi bir qator ma'rifat shaydolari tilimiz muhofazasi, tilning sofliigi va nutq odobi haqidagi jiddiy fikrlarini bayon qilganlar.

Bugungi nutq madaniyati tushunchasi nutq odobini ham o'z ichiga oladi. Nutq madaniyati fikrni mustaqil, ravon, go'zal va nutq vaziyatiga muvofiq tarzda ifodalashni nazarda tutadi. Raso nutq madaniyati jamiyat madaniy-ma'rifiy taraqqiyotining, millat ma'naviy kamolotining muhim belgisi, o'ziga xos ko'zgusidir. Nutqiy muloqotning samaradorligi nutq madaniyatiga bog'liq, chunki madaniy nutqqa chinakam ta'sir kuchiga ega bo'la oladi.

Muborak hadisi shariflarda <<Kishining zeb-u ziynati, go'zalligi uning tilidadir>> deyiladi. Mahmud Qoshg'ariy bobomiz esa <<Odobning boshi til>> ekanligini maqol tarzida qayd qilib ketganlar. Bizning madaniyatimizda latif so'zga oshuftalik, nutq latofatidan zavqlanish, ona tilida ta'sirli nutq ayta oluvchiga ayriha havas bilan qarash azaliy urflardan hisoblangan. Sharqda, xususan, o'zbeklarda so'z bilan tinglovchining faqat qulog'ini emas, balki qalbini ham zabt eta bilish, go'zal va betakror nutq ila tinglovchining yuragiga kirib borish nafaqat yuksak nutq sohibining, balki har bir barkamol insonning tarbiyasidan, ziyolilik belgilaridan sanalgan. Zotan, nutqning go'zalligi, nutqiy ifodaning aniqligi, rasoligi inson uchun o'ziga xos husn

bo`lib, u millatning, jamiyatning umumiy madaniy kamolotini shakllantiradi. Ulug` alloma Yusuf Xos Hojibning <<Qutadg`u bilig>> asarida <<til ardami>> (nutq odobi) haqida bir qancha e`tiborga loyiq hikmatlar mavjuddir:

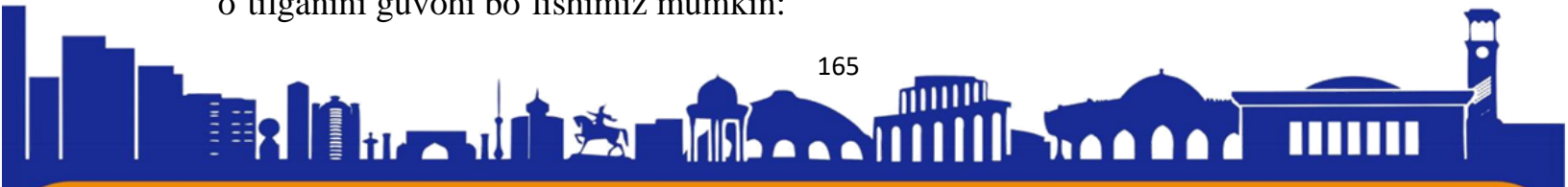
1. So`zingga ehtiyot bo`l, boshing ketmasin.
Tilingga ehtiyot bo`l, tishing sinmasin.
2. Bilib so`zlasa, so`z donolik sanaladi,
Nodonning so`zi o`z boshini yeydi.
3. Aql ko`rki so`zdir va til ko`rki – so`z,
Kishi ko`rki yuzdir, bu yuz ko`rki – ko`z.

Nutq madaniyati, avvalo, to`g`ri, adabiy til me`yorlariga amal qilgan holda so`zlash. Nutq madaniyatining yuqori darajasi har bir o`zini madaniyatli deb hisoblangan insonning ajralmas xususiyatidir. Nutq madaniyati ijtimoiy hodisa bo`lib, u jamiyat, fan va texnika, madaniy va adabiy hayot rivoji bilan chambarchas bog`liq holda taraqqiy etadi. Albatta har qanday nutqning asosiy maqsadi muayyan axborot va hissiy holatni tinglovchiga yetkazish va shu yo`l bilan unga ta`sir qilishdan iboratdir. Ammo nutq bunday ta`sir darajasiga ega bo`lishi uchun, albatta, madaniylik talablariga javob berishi, ya`ni nutqda bir qator zaruriy sifatlar mavjud bo`lishi kerak.

Nutqning madaniyligini ta`minlaydigan kommunikativ sifatlar bir qancha bo`lib, ularning asosiylari quyidagilardan iboratdir: to`g`rilik, aniqlik, mantiqiylik, ifodalilik, boylik, soflik, jo`yalilik.

Aytish joizki, nutqning to`g`riligi boshqa barcha kommunikativ sifatlarning poydevori vazifasini bajaradi. Shuning uchun ham nutqning to`g`riligi nutq madaniyatining birinchi bosqichi bo`lib, nutq tarkibi va qurilishining amaldagi adabiy til me`yorlariga to`la mosligi asosida yuzaga keladi. O`zbek adabiy tilida bu me`yorlar quyidagilar bilan farqlanadi: 1) leksik me`yorlar; 2) talaffuz me`yorlari; 3) so`z yasalishi me`yorlari; 4) morfologik me`yorlar; 5) sintaktik me`yorlar; 6) uslubiy me`yorlar.

Adabiy til me`yorlarining odatdagi nutqda buzilishi nutqning noto`g`ri tuzilishiga olib keladi. Ammo badiiy adabiyotda muayyan estetik maqsad bilan adabiy til me`yorlaridan chekinish holatlari ham kuzatiladi va ular badiiylik uchun xizmat qiladi. Masalan, o`zbek tilidagi grammatik me`yorlarga ko`ra, ega shaxs bo`lmasa, u ko`plik sonda bo`lsa-da, kesim ko`plik qo`shimchasini olmaydi. Maqsud Shayxzodaning qalamiga mansub quyidagi she`riy parchada bu me`yor cheklab o`tilganini guvohi bo`lishimiz mumkin:

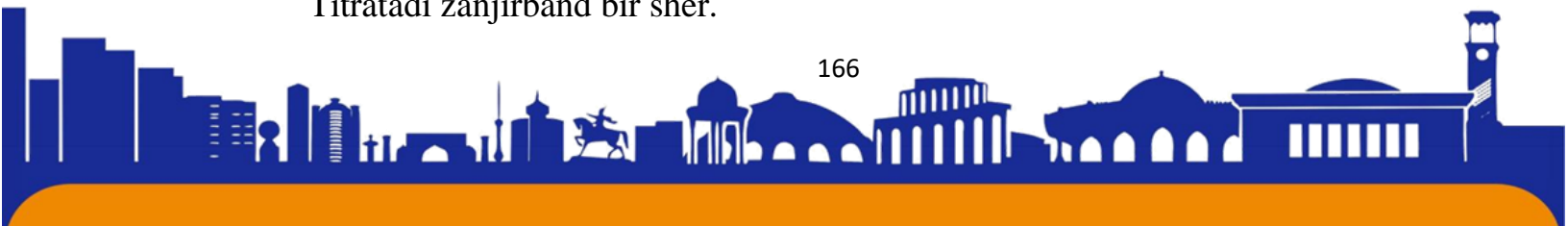
Tovushlarning kichik, ulug`i,
Tovushlarning hidi – bo`yi bor.
Tovushlarning sovuq, ilig`i,
Tovushlarning rangi – ro`yi bor.
Tovushlarning shirin - achchig`i,
Bordir hatto yumshoq, qattig`i.
Shoir rassom bo`lsaydi agar,
Chizar edi shundan lavhalar.

Yuqori nutq madaniyati sohibi bo`lishimiz uchun biz albatta nutq texnikasini mukammal tarzda o`zlashtirishimiz kerak bo`ladi. Nutq texnikasi deganda jonli, tovushli nutq va uning barcha unsurlarini to`g`ri voqelantirish ko`nikma va malakalarining jami tushuniladi. Bunda ovozning sifati, nutq jarayonida to`g`ri nafas olish, tovush va tovush qo`shilmalarini aniq talaffuz qilish – aniq diksiya, nutq oqimining mazmun ifodasiga uyg`un tarzda tez yoki sekinligi kabi bir qator hodisalar nazarda tutiladi.

Nutq madaniyati jamiyat taraqqiyotining muhim belgisi bo`lib, unda millat ma`naviyati o`z aksini topadi. Insonning o`z ona tiliga bo`lgan mehr-u muhabbati va hurmati, o`z tilini qanchalik bilish – bilmasligi undagi madaniylik darajasi o`lchovi hisoblanadi. Madaniyatning asl ma`nosini tushungan inson o`zi gapirgan tilning sofligi, tantanasi uchun hamma vaqt jon kuydiradi. Bunday inson ruscha gapirayotganda, rus tilining, o`zbekcha gapirayotganda o`zbek tilining sofligini saqlaydi. Madaniyatning nima ekanligini anglamagan, o`z ona tilini qadrlamagangina ruscha gapirib turib o`zbekcha so`zlarni, o`zbekcha gapirib turib ruscha so`zlarni aralashtiradi. Bu esa har ikkala tilni buzish, ikkala tilning yuziga oyoq bosishdan boshqa narsa emas!. Madaniyatli bo`lish uchun insonga faqat bilim, kiyim, taqinchoq, yaxshi ro`zg`orning o`zigina kifoya emas, shular bilan birga shirinso`zlik, tozalik, saranjomlik, og`irlik, halollik va eng muhimi, o`z ona tiliga muhabbat va uning sofligini saqlashga harakat ham zarurdir.

Nutq madaniyati ila insonning qalbiga kirish, balki ziddiyatlarni bartaraf etish, noo`rin kelishmovchiliklarning oldini olish, vatanga, ota-onaga, buyuk tariximizga hurmat tuyg`usini bildirish mumkin. Shu o`rinda quyidagi she`riy parchani tahlil qilib o`tsak:

Besh asrkim nazmiy saroyini,
Titratadi zanjirband bir sher.

Temur tig`i yetmagan joyni,

Qalam bilan oldi Alisher.

Tarixdan ma`lumki Sohibqiron Amir Temur bobomiz buyuk sarkarda bo`lganlar. Turli jang-u jadallar bilan qanchadan qancha davlatlarni o`ziga bo`ysundirgan. Ammo shunday buyuk sarkardaning tig`i yetmagan joylarni, so`zlarni mohirona tarzda ishlatib insonlarning qalbiga kirib borgan she`r-u g`azallari, davlatlarni muzokaraga chorlagan nutqlari ila o`ziga maftun aylagan yana bir ajdodimiz so`z mulkinging sultoni Alisher Navoiy bobomiz haqida go`zal satrlar bitilganiga guvohi bo`lishimiz mumkin.

Xulosa o`rnida shuni aytishimiz mumkinki, mustaqil O`zbekistonimiz ravnaqi, taraqqiyot darajasining oshishi jamiyatning madaniyat, ma`naviyat, ilm-fan sari intilishi natijasida ro`yobga chiqishi, jannatmakon ona diyorumizning yanada gullab-yashnashi uchun turtki bo`la oladi deb ayta olamiz. Nutq madaniyatimizni yuksaltirish har bir, o`zini shu ona vatan farzandi deb bilgan va ona tili uchun jon kuydira oladigan yetuk va barkamol shaxsning oldidagi eng katta burchidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. R.Qung'urov, E.Begmatov, Y.Tojiyev.Nutq madaniyati va uslubiyat asoslari.
2. T.Qudartov. Nuqt madaniyati asaslari.
- 3.K. Nazarov.Nutq madaniyatiga oid masalalar.
4. B.Mengliyev, O'.Xoliyorov, N.Abdurahmonova "O'zbek tilidan universal qo'llanma"

[5.@nargizaerkaboyeva](#)

